

## A leíró katalogizálás szabályozása Magyarországon (1925–1960)

### 1. rész

A (XVIII–)XIX. század számos területen hozott a külföldi és a hazai könyvtárügy szempontjából meghatározó változásokat: a nyomtatványok számának növekedése, új könyvtártípusok és más előképzetségű, ebből következően a korábbitól eltérő könyvtárhasználati szokásokkal rendelkező olvasóközönség kialakulása, az egyre növekvő gyűjtemények és a velük szemben támasztott mindinkább tudományos elvárások, valamint a könyvtárak közötti együttműködések fontosságának felismerése a könyvtárosszemléletben és az önállósodó szakma megítélésében is változásokat indukált: fellépett a könyvtári munkával kapcsolatban a könyvtári szaktudományosság igénye, amely a rendszeres és intézményesült szakajtó megindulásában, szakmai egyesületek megalakulásában és a képzés infrastruktúrájának létrejöttében testesült meg nemzetközi viszonylatban és (némiképp megkésve) Magyarországon is.

A megváltozott körülmények természetes következménye volt tehát a könyvtárosság professzionalizálódása: a könyvtári munka – többek között a leíró katalogizálás – módszereinek tudományos alapokra helyezését, az ösztönös eljárásoktól az elméleti megalapozottság felé való elmozdítását tették szükségessé. Joris Vorstius – viszonylag korai – korszakolását<sup>1</sup> elfogadva:

- a könyvtári (leginkább a formai) feldolgozó munka történetének első szakasza, a „Gelehrtenkatalog”-ok kora egészen a XVIII. század végéig tart, tehát még az önálló könyvtáros hivatás kialakulása előtti időszakra tehető;
- a második fázis – a német szakirodalom tekintetében – a Kayser, Schrettinger, Seizinger nevével fémjelzett felfogás, az úgynevezett tankönyvkorszak, amikor a bibliotékák kezelése már nem a tudóskönyvtárosok sine cura elfoglaltsága és nem csupán a hagyományban átörökített tapasztalatokon alapul, hanem könyvtáros-tudósok által rendszerbe foglalt metódust követ;
- a XIX. század második felével kezdődő harmadik korszak pedig már a kodifikáció kora, amikor egyre inkább egy-egy könyvtár falain túlra terjedő hatású, illetve hatályú szabályzatok, konkrét szabványok, rendelkezések határozzák meg a könyvtári munkában alkalmazandó eljárásokat.

A szabályzatalkotás, a szabványosítás korának (de már hangsúlyozottan a XX. századot érve ezen) differenciáltabb – és jelen tanulmány témájának időhatárait némiképp szétfeszítő – tárgyalása olvasható egy későbbi forrásban Michael Gorman tollából. Megfogalmazásában a múlt század katalogizálástörténete két párhuzamos csapásra oszlik: az egyik a szabályok és szabványok históriája, a másik

pedig a katalógusadatok közvetítésére, kommunikálására alkalmazott technika fejlődése a kötetkatalógusoktól a webkatalógusokig.<sup>2</sup>

Kötetkatalógusként – a korszak kiindulópontjaként – a szerző Cutter 1904-es katalogizálási szabályzatát nevezte meg; ezen normatíva első kiadása azonban még a XIX. században látott napvilágot továbbfejlesztve a Baber, Panizzi és Jewett munkássága során kialakított paradigmát. De Cutter szótárkatalógus-szabályzata nemcsak a tételek több szempont (szerző neve, cím, tárgyszó és formai rendszó) szerinti közvetlen fellelhetőségének biztosítása okán vált meghatározóvá a katalogizálás elméletének későbbi fejlődésében, hanem azáltal is, hogy elsőként mondta ki kötelező érvénnyel a (leíró) katalógus alapfeladatait.<sup>3</sup>

1. Egy konkrét könyv megtalálhatóvá tétele, amely
  - (A) szerzője,
  - (B) címe vagy
  - (C) tartalma alapján ismert.
2. Megmutatni, hogy mi van a könyvtárban
  - (D) egy bizonyos szerzőtől,
  - (E) egy bizonyos témában vagy
  - (F) egy bizonyos kiadványtípusban.
3. Segítségnyújtás a könyv kiválasztásában
  - (G) a kiadás (bibliográfiai ismérvek alapján) vagy
  - (H) jelleg tekintetében (kiadványtípus, illetve tartalom szerint).

A (C), (E), (F) és (H) pontokban foglaltak nem a leíró katalogizálás tárgykörébe tartoznak, a megvalósításukhoz szükséges katalógustételek, a különféle „subject-entry”-k (tárgyszavak), a „form-entry”-k (a kiadványtípus szerinti besorolások) nem tekinthetők a dokumentumok bibliográfiai ismérveinek, a többi feladat azonban – változtatásokkal ugyan –, mind a mai napig meghatározza a formai feldolgozás céljait és módszereit. Az alapfunkciók definiálása tekintetében Cutter rendelkezései valóban korszakalkotók voltak, nem véletlenül minősítette Paul S. Dunkin a mai katalogizálási gyakorlatot meghatározó párizsi alapelveket – a XX. század eleji felfogáshoz képest kétségtelenül megmutatkozó eltérések ellenére is – sokkal inkább Cutter reneszánszának, mint revolúciónak vagy akár reformnak.<sup>4</sup>

A Gorman által kiemelt másik szempont a feldolgozó munka során, a katalogizálásban (valamint a keresésben) alkalmazott technika fejlődése a kézírástól az írógépen és a legkülönfélébb sokszorosító technikákon, később a mágnesszalagos katalógusokon át az OPAC-okig. A katalógus egy meghatározott pontjára rögzített tételek és a visszakereshetőségüket biztosító utalók készítését így váltotta fel a különféle standard adattartalmú – adréma-, stencil- vagy egyéb technikával sokszorosított – cédulák alkalmazása, amely lehetővé tette, hogy tulajdonképpen a dokumentumot bármely pregnáns adata alapján keresve közvetlenül el lehessen jutni annak lelıhelyadataihoz is.

A magyarországi könyvtárügy, a szakma önálló hivatássá válása, a könyvtártudományi gondolkodás – sajnálatos módon – sok tekintetben is csupán kisebb-nagyobb lemaradással követte a külföldi fejlődést. Kifejezetten a könyvtári munkával foglalkozó szakkönyv – az első „könyvtárta” – hazánkban jóval a nagy „klasszikusok” után, csak 1893-ban jelent meg. Igaz ugyan, hogy Kudora Károly Könyvtártana elıtt éppen fél évszázaddal, 1843-ban tette közzé Toldy Ferenc az Athenaeum

hasábjain kézikönyvének szinopsziszt, a mű azonban soha nem készült el. (A könyvtáros hivatás kialakulását, a többi professziótól való elkülönülését kifejező saját szakmai infrastruktúra, intézményrendszer kiépülése, a könyvtárosképzés, valamint a könyvtárosegyesület megszervezése szintén sokat váratott magára, nem így az első magyar könyvtártudományi folyóirat, a Magyar Könyvszemle megindítása, amely a világviszonylatban is elsőként számon tartott „társlap”-jával, a Library Journallal éppen egy esztendőben (1876) indult. Hazánkban így a Könyvszemle sokáig majdnem egyedüli fóruma volt a könyvtártudományi – és a jelen írás szempontjából kiemelten fontos katalogizálási – publikációknak.

Ahogy az alább látható lesz, a magyarországi leíró katalogizálási munka szabályozását, szabványosítását úgyszintén a Gorman által definiált két fejlődési irány határozta meg. A XX. század elején könyvtáraink a német katalogizálási iskola önkéntes követői voltak. Indokolható ez az ország politikai, gazdasági és nem elhanyagolható kulturális kötődéseivel, de a meglévő példák ösztönös vagy egyszerűbbnek, praktikusabbnak tűnő elfogadásával is, és nem utolsósorban azzal, hogy sokáig nem volt a magyar katalogizálási praxist szabályozni hivatott instrukció. A központi szolgáltatások megindítása (központi katalógus építése vagy központilag előállított cédulák forgalmazása), amely a feldolgozásnak regionálisan vagy országosan azonos módszereit követelte volna meg, ebben az időszakban még váratott magára, így könyvtáraink nem is érezhették át igazán egységes módszerek bevezetésének szükségességét.

A német katalogizálási irányzathoz csatlakozás, a müncheni módszer vagy a orosz instrukció átvétele, ahhoz hasonló alapelveken nyugvó házi szabályzatok kidolgozása összefügg a bibliotékák szegényes technikai felszereltségével is: a katalóguscédulák kézírással történő „többszörözése” esetén célravezetőbb a (mai értelemben vett fő)tételek rögzítése a katalógus egyetlen pontján; a visszakeresésre alkalmas további adatok így csak az ezen helyhez elvezető, kisebb adattartalmú (és így a másolás során kevesebb hibaforrást rejtő) utalásokon szerepelnek. A XX. század elején a germán iskolától való eltávolodást elvi alapokon sürgető egyedüli szerző Gulyás Pál volt, aki 1909-ben kiadott könyvtártaiban az anonim kiadványok címének mechanikus elvű (az angol–amerikai hagyománynak megfelelő) besorolása mellett érvelt a grammatikai elv, a substantivum regens rendszóvá emelése ellenében.<sup>5</sup>

Bármily örvendetes esemény is tudománytörténeti szempontból az első magyar katalogizálási szabályok megszületése, kiváltó okai között azonban mégsem a könyvtártudomány felvirágoztatásának szándékát kell kiemelni, indítékát sokkal inkább a történelem viharaiiban, a „mindenek ellenére túlélés” erőfeszítésében kell keresnünk. Könyvtárainkat az első világháború okozta károk, a trianoni békeszerződés következtében ért területvesztés, és ezzel egyidejűleg a magyar kulturális vagyon jelentős részének elvesztése, az ijesztő méreteket öltő infláció majdnem ellehetlenítette. „Hogy nemzeti katasztrófánk után is fenntarthatassuk a magyar tudományos munka folytonosságát”<sup>6</sup>, gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1922. évi XIX. törvénycikkkel megalapította az Országos Magyar Gyűjteményegyetemet, és az annak keretébe tartozó Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot (OKBK), amelynek első igazgatója Pasteiner Iván (1887–1962), a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem könyvtárőre majd (fő)igazgatója lett. Az OKBK nem első intézménye volt a könyvtári állományok

összehangolt gyarapításának. „A magyar tudományosság fennmaradásának és fejlesztésének [...] indítéka vezetett [...] már 1921 májusában a Külföldi]. Könyveket és Folyóiratokat Elosztó Bizottságnak gr. Teleki Pál elnöklete alatt történt megalkulásához. A bizottság feladatául tűzte ki egyrészt azt, hogy közkönyvtáraink külföldi szükségleteit összegyűjtse és megállapítsa, továbbá hogy azoknak lehetőleg ajándék vagy csere útján való megszerzéséről elsősorban a közép-európai könyvtárak felsegélyezésére alakult angol és amerikai szervezetekkel való érintkezés útján gondoskodjék” – olvasható a központ 1923-as működéséről beszámoló jelentés kézíratos változatában. Az OKBK történeti előzményeit vázolva Pasteiner azonban kitért arra is, hogy e bizottság működése nem volt eléggé gyors és hatékony; mindamellert a könyvtárak külföldi kiadványok iránti igényei sokszor fedték egymást. A (töredékesnek maradt) magyar könyvtári rendszer érdekeit sokkal jobban szolgálta a tékák „külföldi beszerzésének központosítása, valamint a gyűjtemények külföldi anyagának nyilvánartása, amely módot nyújt gyűjteményeink külföldi anyagának állandó áttekintésére, egyben alapul szolgálhat egy ezideig nélkülözött központi címjegyzék felállításához.”<sup>77</sup>

Az OKBK szabályrendeletének 6. paragrafusa<sup>8</sup> tartalmazza az „újraalakított” intézmény feladatait:

- a) „Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretébe tartozó, valamint minden más állami, esetleg az intézményhez önként csatlakozó más gyűjtemények külföldi könyvbeszerzéseinek és csereügyeinek központi adminisztrációja;
- b) az 1886. évi brüsszeli egyezményhez való csatlakozásunk következményeképpen meginduló hivatalos kiadványcsere lebonyolítása; [...];
- c) a külföldi könyvforgalommal kapcsolatos kulturális érdekű mindennemű adminisztratív feladat, nevezetesen a könyvkivitel kulturális ellenőrzése;
- d) a közkönyvtárak 1920. január 1-től beszerzett és beszerzendő külföldi könyv- és folyóiratanyagának szakszerű bibliográfiai nyilvánartása és központi katalógusuknak előkészítése.”

Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának 1923. július 7-ei elfogadott javaslata alapján 1924 őszén összesen húsz könyvtár kezdte meg 1920. január 1-je utáni külföldi gyarapodásának bejelentését a Központi Címjegyzék számára – Pasteiner Iván iránymutatását követve – a következő bibliográfiai adatok regisztrálásával:

- a) „önálló műveknél: cím, megjelenési hely, év, nyomda;
- b) gyűjteményes, folytatásos műveknél: a külön címlappal bíró részek címe, megjelenési helye, éve, nyomdája és az egész gyűjteményben való helyzete (kötetszám);
- c) folyóiratoknál: cím, füzetszám, megjelenési hely, idő, nyomda.”<sup>9</sup>

A bejelentett dokumentumok adatainak felhasználásával meg is kezdődött (az 1926-tól működő „bibliográfiai tudakozó iroda” alapjául szolgáló) központi katalógus építése. A szervezet vezetője Prohászka Lajost (1897–1963) bízta meg e feladattal, aki 1924. október 1-jén került az OKBK kötelékébe; Hóman Bálint nemzeti múzeumi főigazgató az áthelyezéssel egyidejűleg felkérte a Pasteinert „hogy őt ugyancsak f. évi október hóban kezdődő hosszabb berlini tanulmányútja

idejére a berlini Gesamtkatalog tanulmányozását illető instrukciókkal ellátni szíveskedjék”.<sup>10</sup> A Központ igazgatója Prohászkt a féléves tanulmányút idejére Heinrich Uhrendahlra, a Preußische Staatsbibliothek könyvtárosára, Fritz Milkau – a porosz instrukció megalkotójának – közvetlen munkatársára bízta.<sup>11</sup>

A központi katalógus munkálatait azonban nagyban hátráltatta, hogy a bejelentő bibliotékák feldolgozási módszerei jelentős mértékben eltértek egymástól, így a beérkező tételeket az OKBK munkatársainak sok többletmunkával kellett formailag és tartalmilag egyöntetűvé, egységes szolgáltatássá szervezniük. Hamar fel kellett ismerniük, hogy Pasteiner iránymutatásai a bejelentések adatközlésére vonatkozóan nem elegendők, azoknál sokkal részletesebb előírások követésére (követetésére) van szükség a nyilvántartás hatékony építéséhez és működéséhez.

A Központi címjegyzék (mindenféle dokumentumtípusra kiterjedő) katalogizálási szabályzatát Prohászka Lajos alkotta meg, aki tanulmányútról hazatérve 1925 májusában kelt levelében így tudósította Fitz Józsefet újabb megbízatásáról<sup>12</sup>: „Katalogizálásunk kapcsán [...] rövid szabályokba foglalom a követendő eljárást. Ily módon néhány hónapon belül a porosz instrukciókhoz hasonló (amelyeket különben nagyjából átveszünk) útmutatásunk lesz az egységes katalogizálásra.” Pasteiner Ivánnak egyébként még további céljai is voltak, melyekben a szabvány megalkotója is támogatta: az OKBK igazgatójának „messzebbmenő tervei” nem korlátozódtak az első magyar katalogizálási „szabvány” megalkotására, hanem ugyanebből a levélből úgyszintén megtudható: elhatározta, hogy a szabályzatot az első, 1924/25-ös címjegyzék elején közzéteszi valamint, hogy – éppúgy, mint a porosz instrukció esetében – „rendeletileg a VKM főnhatósága alá tartozó könyvtárakra 1926-tól kezdve ezt az egységes katalogizáló eljárást írja elő”. Ez a törekvése mégsem járt maradéktalan sikerrel, de a közös munka megkönnyítését szolgálta, hogy az érintett könyvtárak megkapták a szabályzatot, így nemcsak a központi katalógusba beérkező tételek készültek egységes elvek alkalmazásával, hanem az egyes gyűjteményeket leképező katalógusok is nagyjából, de az önkéntességnek köszönhetően nem országosan azonos módszert követtek. Pedig „ezzel a központi katalógus is könnyebben lesz megvalósítható [...], de azt hiszem a közönség szempontjából is hasznos lesz, ha nem kell minden könyvtárnál más módszerhez alkalmazkodnia.” – olvasható Prohászka jogos érvelése. (Mindazonáltal érdekes, hogy éppen a budapesti Egyetemi Könyvtár nem követte az új szabályok mindegyikét, annak ellenére, hogy élére 1926. május 15-én az OKBK vezetésének megtartása mellett Pasteiner Ivánt nevezték ki; az új igazgató 1926. június 22-én vette át a bibliotéka irányítását.)

Az OKBK a munka összehangolásának érdekében az 1927-ben és 1928-ban megrendezett könyvtárosképző tanfolyamokon az új szabályzat megismertetését jelölte ki az egyik legfontosabb feladatnak, a „tárgy” oktatója a normatíva szerzője, Prohászka Lajos volt.

A Központi Címjegyzék katalogizálási szabályzata (1928) valóban – láthatóan és felvállaltan – követi a porosz instrukció megfelelő rendelkezéseit „sok tekintetben a közölt szabályzat nem más, mint ezeknek az instrukcióknak hazai viszonyokra való alkalmazása, sokszor szó szerinti fordítása”<sup>13</sup>, mindamelllett éppen a német mintára legjellemzőbb egyik kérdésben attól lényegileg eltérő megoldást ír elő: az anonimák mechanikus elvű besorolását. Ez az újítás azonban nem Prohászka művében fordul elő első alkalommal, Pasteiner Iván az OKBK 1923. évi

jelentésében – amikor a szabályzat még nem állt rendelkezésre – alapelveként megfogalmazta, hogy „címrendszól szolgál a szerző neve, szerző nélküli műveknél a cím első szava a névelő elhagyásával”.<sup>14</sup>

Plasztikusan tükrözi a német feldolgozási hagyomány felfogását a katalógusok alapfunkcióiról Mecklenburg – kicsit korábbi, de érvényét el nem veszítő – definíciója: „Míg a szakrendi elrendezésű katalógus valamely téma meglévő – vagy bibliográfia esetében egyáltalán létező – irodalmáról kell, hogy áttekintést nyújtson, a betűrendes [leíró] katalógus feladata először is, hogy egy bizonyos könyv fellelhetőségét biztosítsa, másodsorban pedig egy bizonyos szerző műveit összegyűjtse. A tárgyi katalógus a könyvek tartalmával foglalkozik, figyelmen kívül hagyva azok címét [formai ismérveit], a betűrendes katalógus viszont a leíró adatokat és nem a tartalmat regisztrálja.”<sup>15</sup> A formai és tartalmi visszakeresést biztosító katalógusok elkülönítése tehát az egyik fontos jellemző, amely a német iskolához való csatlakozásból következik, a másik a leíró katalógusra ruházott funkciókban nyilvánul meg. A konkrét könyv (kiadvány) megtalálhatóvá tételének biztosítása és a szerző művei összerendezésének előírása látszólag megegyezik a Cutter által megfogalmazottakkal, a gyakorlati megvalósítás azonban már közel sem azonos. A porosz instrukció 181–183. paragrafusai alapján egyazon mű mindig ugyanazon adatok (adatváltozatok) alatt kerüljön be a katalógusba, a mellőzött verziókról való utalók készítése nem mindig kötelező, csak ha „szükségesnek tűnik”. A szerző műveinek összegyűjtése a testületek szerzői voltának tagadásával eleve nem végezhető el maradéktalanul. Cutter fel is rója e mulasztást a német szabályzatnak: „a testületi kiadványokat a címben éppen elsőként előforduló főnevek alá szétszórják a betűrend egészében”.<sup>16</sup>

Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ instrukciója a testületi szerzőség negligálásával a korporációk kiadványainak összerendezésére valóban nem is vállalkozhat. Azonban a szabályzat intézkedéseit követő katalógusok kényelmes használatát és a keresett tételek biztos fellelhetőségét („felhasználóbarát” voltát) biztosítandó az utalózás problémaköre különlegesen nagy hangsúlyt kapott, a kérdést regulázó harmadik fejezet 52 paragrafust foglal magában. A későbbiekben Domanovszky Ákos – ezen előírások kortársa és alkalmazója – több tekintetben is messze az egyéb normatívák fölött állónak értékelte az OKBK szabályozását.<sup>17</sup>

Mindenesetre nagy előrelépés volt Prohászka Lajos alkotása, nemcsak a könyvtárközi együttműködések és a központi katalógus támogatása miatt, hanem azért is, mert összehasonlítva a nagy irányzatok kortárs normatíváival, azoknál lényegesen egyszerűbb, áttekinthetőbb intézkedéseket kodifikált. A 241 pontot számláló porosz instrukció 29 paragrafust (és ezeknek számos alpontját) szenteli a substantivum regens szerinti besorolás kérdéseinek; az ALA szabályzatának 1908-as kiadásában – amely a tételek besorolásáról nem is rendelkezik – a testületi szerzőség problémáit az összesen 174 pont közel harmada, 53 paragrafus lett volna hivatott megnyugtatóan rendezni. Ezekkel ellentétben „A Központi címjegyzék katalógizálási szabályai” összesen 195 rendelkezést tartalmaz, ebből a tárgyi vezérszó alatti katalógizálás egészére az instrukció összeállítója 19 pontot szánt, a testületi kiadványok feldolgozása során készítenő utalások esetei három rövid pontban (a 162–164. §-okban) foglaltattak össze.

Az 1928-as szabályzat második kiadása 1944-ben jelent meg „A címfelvétel szabályai” címmel – ezzel a normatívával Magyarország újabb kérdés megítélé-

sében távolodott el a német katalogizálási hagyományoktól: legszembetűnőbb jele ennek a testületi szerzőség megjelenése, vagyis szabályzatban történő elfogadása a formai feldolgozásban.

A cím [bibliográfiai leírás] részei között a szerzőség definiálása (az 1. §. 2. pontban) nem utal egyértelműen erre a változásra: „A tárgyat feldolgozó személy vagy személyek megnevezése. (Eredeti szerző, szerkesztő, átdolgozó, fordító, előszóíró stb., általában, akinek a mű létrejöttében valaminő értelmi szerepe van.” – a személyek többes szám értelmezése kiterjed a társzerzősre és a nem klasszikus értelemben vett szerzősre, de nem jelenti feltétlenül a korporációk szerzői voltának elfogadását. Ez a változás – kissé eldugott helyen –, de mégis expressis verbis először ebben a magyar előírásgyűjteményben, mégpedig annak 38. paragrafusában nyilvánul meg: „A szerző neve (akár egyéni, akár testületi szerzőről van szó), a tárgyi cím és a megjelenési adatok külön sorral kezdendők; éppígy a részek címei és a sorozat megjelölés is.”

Tehát bizonyos, hogy 1944-re a testületi szerzőség integráltatott a magyar katalogizálási gyakorlatba, de nem biztos, hogy ugyanazt értjük rajta, mint a testületi szerzőség szülőhazájában, Amerikában. Cutternél a testületi szerzőség általános szabályában, illetve az ALA 1908-as szabályzatának a definíciói között<sup>18</sup> az alkalmazásnak a következő körülhatárolása áll: „Testületek a nevükben vagy fennhatóságuk alatt publikált művek szerzőinek tekintendők”. Ezzel szemben az 1944-ben közzétett magyar szabályzat 92. paragrafusa leszűkíti a kollektívumok szerzőségének érvényességi körét: „Testületeknek (társulatoknak, intézményeknek, hatóságoknak) a kiadványai, ha az illető testület saját belső tevékenységére vonatkoznak (szabályzatok, jelentések, költségvetések, munkaprogrammok, ismertetések, katalógusok stb.) a testület neve alatt veendőek fel.” Az adminisztratív kiadványokra korlátozott értelmezés kissé idegen az angol–amerikai irányzattól; közelebb áll a korabeli újlatin katalogizálási gyakorlat felfogásához, annak ellenére, hogy ott e kérdés megítélésében formai kritérium is közrejátszik: csak akkor kerül a könyv valóban a testület neve alá a katalógusba, ha a testületi név megelőzi a kiadvány címét, amelynek tartalmát alapvetően meghatározza.<sup>19</sup> Hasonló interpretáció olvasható azonban – a földrajzilag a német katalogizálási hagyományhoz kötődő – Seizinger 1855-ben megjelent *Bibliothekstechnik* című művében, amikor a testületi szerzőség hatályát arra az esetre korlátozza, ha a testület a kiadványnak egyben alanya (agense) és tárgya (objektuma) is.

Abból, hogy az 1944-es szabályok a testületek szerzői voltak elbírálásakor tartalmi szempontot is figyelembe vesznek, két következmény származik: az első az, hogy a szerzői életmű regisztrálása a testületi kiadványok összességére (a nem adminisztratív kiadványokra és a testületi közreműködői tevékenységre) a továbbiakban sem terjed ki, utalást csak a címdalonn szereplő közreadói funkciójú testületről ír elő (181. §); másodsor pedig, hogy „alapjában véve tárgyszófunkciót ad a testületi szerzős címfejnek, összekeveri a leíró katalógus funkcióit a tárgyi katalóguséival”.<sup>20</sup> Így e normatíva mégsem jelenti a testületi szerzőség alapelveként való adaptálását, sokkal inkább csupán az anonimák körének leszűkítését célozza.

E szabályzat megszületésével a magyar katalogizálási praxis – legalábbis a Központi Címjegyzék számára készített tételek tekintetében – elindult azon az úton, amely az angol–amerikai katalogizálási iskolában a testületi szerzőség valódi elfogadásához, „kiteljesítés”-éhez, elvi megalapozásához vezetett. Eva Verona korai

nyomatott katalógusok és bibliográfiák vizsgálata alapján megállapította, hogy a mai értelemben vett testületi szerzőség kialakulása egyrészt a szerző alatti regisztrálás hatályának kibővítésére vezethető vissza, másrészt a kiadványra legjellemzőbb, legkönnyebben megjegyezhető kifejezés rendszóvá emelésére, de semmi esetre sem a korporációk szerzői voltak a személyi auktorokkal egyenlő elbírálására. „Az első csoportba tartoznak a testületekről szóló illetve az ő kiadásukban megjelent dokumentumok; a második esetben viszont a testületet nem tekintik szerzőnek, de ennek ellenére az olyannyira meghatározó, fontos adat, hogy feltételezik, hogy az intézmény neve vagy székhelye az olvasók számára jobban megjegyezhető, mint a kiadvány címe. [...] Az első csoportnál a katalogizálónak meg kell állapítania a mű tartalmáért felelős szerző, a testület nevét, a másodikban a rendszó a cím egy [pregnans] kifejezése. A gyakorlatban azonban a két eljárás azonos eredményre vezet.”<sup>21</sup> Ez magyarázza azt is, hogy az 1944-es magyar instrukció „Felvétel a testületi szerző neve alatt” című fejezete összesen 10 intézkedést számlál:

- 92. §: általános rendelkezés;
- 93. §: társulatok nevének első szava a vezérszó;
- 94. §: a társulatok neve eredeti nyelven veendő fel, kivéve a szerzetesrendek, ezek közkeletű magyar nevükön;
- 95. §: azonos nevű és azonos székhelyű társulatok megkülönböztetése az alapítás évével;
- 96. §: személynév a társulat nevének elején;
- 97. §: intézmények kiadványainál vezérszó az intézmény székhelye;
- 98. §: egyetemenél a székhely után csak az egyetem típusának megfelelő nyelvű alakja áll a teljes név helyett;
- 99. §: hatóságok neve az intézmények mintájára regisztrálandó;
- 100. §: testületek névváltoztatásakor a legismertebb névformához kell besorolni (természetesen utaló készül minden mellőzött névről);
- 101. §: „jelentős önálló működést” kifejtő altestület saját neve alatt álljon.

A felsorolt paragrafusok közül is csupán kettőnek, a 92. és 100. pontnak van elvi jelentősége, a többi úgyszintén fontos, de inkább gyakorlati, alkalmazási szempontú kérdésekkel foglalkozik: a rendszó megválasztásáról, a név formájáról rendelkezik.

Igaz ugyan, hogy a társulat- és intézménytípusok egyedi felsorolásánál olvasható „stb.” kitételek helyenként bizonytalanságban hagyhatják a katalogizálót, azt azonban mindenképpen el kell ismerni, hogy a probléma rendezése az angol–amerikai szabályzatoknál jóval egyszerűbb, átfogóbb elvekkel történt, nem halmozódnak a kivételek – egyedüli az egyetemek esete, ami gondot okozhat például az azonos városban működő felsőoktatási intézményeknél –, a bőséges utalózás (a testületeket illetően 8 pont rendezi utalók készítését, 174–181. §) pedig a katalógusban szereplő korporációk és a nevükben, szerzőségükben megjelölt kiadványaik biztos megtalálását teszik lehetővé.

Egyéb tekintetben nem sok lényeges különbség van az OKBK két szabályzata között, egyedüli jelentősebb a kettős vezetéknevek vezérszavának megválasztása: az 1928-as változatban rendszónak csak az első névelem számít (59. §.), a második kiadásban a vezetéknevvvel együtt használt előnév és a családnév együttesen határozza meg a személynév betűrendi helyét (60–61. §). A további különbségek legin-

kább csak a példákat érintik, illetve stiláris jellegűek (városnevek „locativa” helyett városnevek „ragozott alakja” olvasható), bár az egyes szavak lecserélése néha terminológiai változást (pontosítást) vagy éppen ellenkezőleg: zavart is eredményez. Ez történt például az 1928-as kiadás 178. §-ával: „A céduláknak a katalógusba való beosztásánál irányadó szempont mindig a szerző neve, illetőleg ennek hiányában a tárgyi címből kivett vezérszó”, amely rendelkezés az 1944-es edícióban így hangzik: „A címléírásoknak és az utalóknak a címjegyzékbe való beosztásánál az irányadó mindig a vezérszó” (194. §) – de utalások készülhetnek nem szerzői személynevről, lehetnek testületi szerzők, utalni kell a testületi névben előforduló személynevekről is; a vezérszó kifejezés pedig nem fedi le az egész besorolási adatot.

Elmondható, hogy az OKBK második szabályzata annak ellenére, hogy a textus nagyrészt megegyezik az 1924-ben kodifikált és a porosz instrukción alapuló rendelkezésekkel, alapvető elgondolásai tekintetében közelebb áll már az angol–amerikai katalogizálási iskolához, mint a némethez – és ezáltal a nemzetközi egységre való képességhez, hajlandósághoz is.

Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ 1945-ben megszűnt, feladatait és tevékenységi körét teljes egészében az Országos Könyvtári Központ vette át; így került az új intézményhez a Központi Címjegyzék és a katalogizálási szabályok kérdése is. A különféle könyvtáraktól érkező bejelentésekkel kapcsolatosan az új szervezet szintén ugyanazzal a problémával szembesült, mint az OKBK: „könyvtáraink azonban nemcsak a címfelvétel kérdésében mutatják a tökéletes anarchia képét, hanem a katalóguslapok méreteiben, elhelyezésében, elrendezésében is. Ma az olvasónak minden egyes könyvtárban külön kell megtanulnia, hogyan használja a katalógust.”<sup>22</sup>

Problémát okozott, hogy számos nagykönyvtár nem minden részletében alkalmazta saját katalógusaiban a Címjegyzék előírásait – és ezen a helyzeten az sem változtatott, hogy az OKBK jogutódja 1950-ben ismét és újabb változatban bocsátotta közre feldolgozási szabályait. Az összesen 33 pontból és 49 példából álló stencilezett változatban terjesztett dokumentum „A Központi Címjegyzékhez küldendő címbejelentések adatai és alaki kellékei” alcímmel jelent meg – tehát éppúgy, mint 1928-ban és 1944-ben kiadott elődei csak a bejelentésekre vonatkozó előírásokat tartalmazta, nem törekedett az összes könyvtár katalogizálási, katalógusépitési gyakorlatának egységesítésére.

A – félig szabvány, félig példatár vagy fontos alapelveket, például a szerzői életmű egybentartását expressis verbis megfogalmazó kézikönyv jellegű – rendelkezésgyűjtemény bevezető megjegyzéseiben úgynevezett alapvető és alárendelt szabályokat különített el: az alárendelt szabályok áthágása a bejelentőcédulákon nem zavarja a nyilvántartás egységét, az alapvető szabályokhoz azonban „a KC-ben ragaszkodnunk kell és [...] megtartását a bejelentő könyvtáraktól megköveteljük”. Tehát az 1950-es rendelkezések megjelenése is csupán a könyvtárak meglehetősen behatárolt köre (a dokumentumhoz csatolt jegyzékben felsorolt 86 bejelentő bibliotéka) számára volt releváns, mindezzel együtt a magyarországi katalogizálástörténet, tudománytörténet szempontjából tagadhatatlanul nagy jelentőséggel bírt.

A legfontosabb változás a korábbi és azonos funkciójú instrukciókhoz képest „melléklap” (melléktétel) készítésének központilag megfogalmazott és nem valamely könyvtár házi gyakorlatát regulázó szabályzatban történő előírása: „Mindama

címleírásokat, amelyeket a katalógusban több rendsző alatt ajánlatos nyilvántartani, több példányban állítjuk elő. A példányok mindegyikén aláhúzzuk azt a szót, melyet a címtárban rendszőnek szántunk. A címleírásnak ama példányán, melynek rendszava a címleírás kezdőszava, az első szót húzzuk alá; ez az ú.n. főlap (főtétel). A melléklapokon ezzel szemben a címleírás szövegében azt a szót húzzuk alá, mely alatt a kutató a címtározott (katalogizált) könyvet szintén keresheti.”<sup>23</sup>

Természetes, hogy mindazok a könyvtárak, amelyek ekkor már stencil- vagy adrématechnikával sokszorosított katalóguscédulákat használtak (a teljesség igénye nélkül például az Országos Széchényi Könyvtár, a pécsi egyetemi könyvtár, a budapesti Technológiai Könyvtár), természetesen ezt az eljárást követték – a szakirodalomban is elfogadott és ajánlott ususról van szó –, de magyar szabályzatban e módszert még nem írták elő. A melléklapok beépülése a szabványosításba azért is különlegesen fontos, mert Magyarország ezáltal újabb ponton közelített a századelőn megfogalmazott cutteri elgondoláshoz és ezzel egyidejűleg – Dunkin idézett értékelését elfogadva – az 1961-es párizsi alapelvekhez, a mai állásfoglaláshoz. A korábbi előírásokban is szereplő általános vagy esetenkénti utalók az összetartozó elemek közötti logikai kapcsolatok megteremtésére alkalmasak ugyan de a katalógus egyetlen pontján való összerendezésükre már nem – ez konzekvensen csak melléktételek alkalmazásával valósítható meg.

A Központi Címjegyzék szabályainak másik meghatározó (ha nem is minden tekintetben előnyére szolgáló) újdonsága a testületi szerzőség tárgyalásmódjában és differenciálásában nyilvánul meg. Fontos – azonban nem feltétlenül helytálló – a testületi szerzőségről rendelkező 22. pont azon megjegyzése, hogy „A nem irodalmi vagy tudományos szövegeket, hanem jelentéseket, munkatervet [...] hivatalos vagy vállalati kiadványokat nem a tárgyi rendszavuk alatt vesszük fel [mert azok alatt áttekinthetetlenül halmozódnának] hanem a kibocsátó testület [...] neve alatt.” (A cédulatorlódás, nagy mennyiségű és azonos rendszavú cédula felgyülemlése ugyanilyen joggal következhet be a testület nevénel – vagy az azt helyettesítő adatról – is, például a kiterjedt kiadványmennyiséget közrebocsátó korporációk esetében.)

Az összesen egy – meglehetősen tömör – pont általános rendelkezésként kimondja, hogy „a testületi szerző neve a legtöbb esetben több szóból áll. A rendsző nem mindig a név első szava, hanem bizonyos esetekben a testületi szerző székhelyének neve, s egyes esetekben lehet a névben elő nem forduló kifejezés is.” Vagyis:

- társulatok és vállalatok nevük első szava,
- hazai nem országos és külföldi intézmények székhelyük,
- külföldi valamint a magyar nem országos hatóságok úgyszintén székhelyük,
- az országos hatáskörű honi hatóságok vagy intézmények nevük első szava szerint kerülnek be a katalógus betűrendjébe.

Továbbra is hatályos maradt az 1944-es normatíva egyetemokról szóló pontja, azaz a besorolás alapjául választott adatstruktúra „székhely. egyetem”: a példákban azonban kiderül, hogy az egyetem típus is fontos. épp két budapesti egyetem (Budapest. Tudományegyetem és Budapest. Műszaki Egyetem) példáján érzékeltetve.

A jogi személyiségek szerzői voltának korábbi, a mostaninál egyszerűbb rendszőválasztási eseteket előíró pontjai mellett azonban új elemmel bővült a „corporate complex”; a testületi szerzőséggel kapcsolatos előírások fejlődése – a kivé-

telképzés tekintetében – elindult azon az úton, amelyen az angol–amerikai irányzat regulái találhatók. Az 1950-ben megjelentetett szabályok mentségére legyen mondva, hogy még nagyon is gyermekcipőben járnak. Éppen a „kongresszus” rendsző alatt halmozódhat fel egy nagykönyvtár katalógusában egyetlen betűrendi helyen a világ bármely pontján rendezett összes találkozó teljes kiadványtermése a következő pontban foglaltak miatt: „Ha a testületi szerző több társulat vagy intézmény rendezte kongresszus, a rendsző szögletes zárójelben a Kongresszus [...] magyar kifejezés. Pl. [Kongresszus] Cinquième congrés de chimie industrielle, Paris ...”. Ugyanezt a problémát okozhatja a 23. pont alapján a törvények és rendeletek földrajzi rendsző szerinti felvétele – a szakirodalom szolgált már e kiindulási alapul választott tézis megcáfolására megfelelően elrémisztő példával.<sup>24</sup>

A további változtatások nagyobbik része csupán a leírás külalakjára vonatkozik (a címben használt zárójelek, a szerző mint rendsző után kettőspont, bekezdésekre tagolás, a könyv mérete cm-ben, nem latin írásrendszerű dokumentum minden adatának transliterálása stb.), vannak azonban olyanok is, amelyek a rendsző formáját érintik (pl. a kanonizált szenteknél és az előnevek esetében). Megváltozott a főlap rendszőavának megválasztása a szöveggel ellátott zeneműveknél: szerzőnek a korábbi szabályozással ellentétben nem a szövegíró, hanem a zeneszerző minősül (19. pont). Fontos még megemlíteni, hogy a címjegyzék szabályzata kötelezően előírja a nemzetközi szabvány méretű cédulák alkalmazását.

Katalogizálástörténeti jelentősége ellenére azonban az 1950-es normatíva sem hozott átörést az országosan egységes formai feldolgozási gyakorlat megteremtésében, ennek megvalósítására csak olyan hatáskörű szervezet vállalkozhatott, amely törvényi felhatalmazás alapján kötelező érvényű rendelkezések kodifikálására jogosult. A Magyar Szabványügyi Hivatal (a mai Magyar Szabványügyi Testület), az 1921-ben alapított Magyar Ipari Szabványosító Bizottság jogutódja kebelében 1949-től működik a könyvtári szabványok kidolgozására hivatott Könyvtári szakbizottság, amely – számos magyar nagykönyvtár képviselőivel együttműködve – 1952-ben készítette el és 1953-ban tette közzé a hazánkban első országosan kötelező érvényű katalogizálási szabványt M(NO)SZ 3424–52 Könyvtári címléírás szabályok, illetve MNOSZ 3401 – 52 A betűrendbe sorolás szabályai címmel.

## JEGYZETEK

- 1 Vorstius, Joris : Kritische Gedanken über den neuesten Beitrag zur Kataloggeschichte und Katalogtheorie. = Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1934. 572. p. Vorstius ebben az írásában hivatkozik Frels tanulmányára [vö. Frels, Wilhelm : Die bibliothekarische Titelaufnahme in Deutschland. Leipzig : Harrassowitz, 1919], egyetért az általa meghatározott fázisok megnevezésével, de azok időhatárait némiképp módosítja.
- 2 Gorman, Michael : From card cataloguing to WebPACS : a talk given at the Library of Congress Bicentennial Conference on Bibliographic Control ... november 15th. 2000. [http://www.loc.gov/catdir/libcontrol/gorman\\_paper.html](http://www.loc.gov/catdir/libcontrol/gorman_paper.html)
- 3 Cutter, Charles A. : Rules for a dictionary catalog. 4. ed. Washington : Government Printing Office, 1904. 12. p.

- 4 Dunkin, Paul S. : Critism of current cataloging practice. = *The Library Quarterly*, 1956. 290. p.
- 5 Vö. Gulyás Pál : *Népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése*. Budapest : Atheneum, 1909. 127. p.
- 6 Klebelsberg Kunó : Elnöki megnyitóbeszéd az Országos Magyar Gyűjteményegyetem alakuló ülésén. 1922. nov. 18. = *Tudomány, kultúra, politika: Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. Budapest : Európa, 1990. 140. p.
- 7 1923-ból származó szám nélküli irat az OKBK 1923-as működéséről. Pasteiner Iván kézírásával. 1–2. p. MOL. Fond K 738.
- 8 *Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ szabályrendelete*. = *Magyar Könyvszelme*, 1923. 158–159. p.
- 9 Pasteiner Iván : *Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ igazgatójának jelentése németországi kiküldetéséről*. = *Magyar Könyvszemle*, 1923. 264–265. p.
- 10 Vö. Hóman Bálint 1924. szeptember 27-én kelt, Prohászka Lajost áthelyező 528/1924. sz. levele Pasteiner Ivánhoz. MOL. Fond K 738.
- 11 Pasteiner Iván 1924. októberében kelt, Heinrich Uhlendahlhoz írott levele. MOL. Fond K 738.
- 12 Prohászka Lajos levele Fitz Józsefhez. 1925. május 17. p. 3–4. OSZK Kézirattára. Fond 45/561.
- 13 *A Központi Címjegyzék katalogizálási szabályai*. OKBK, 1928. 1. p.
- 14 1923-ból származó, szám nélküli irat az OKBK 1923-as működéséről. 11. p. MOL. Fond K 738.
- 15 Mecklenburg : *Ueber alphabetische Anordnung*. = *Centralblatt für Bibliothekswesen*, 1885. 347. p.
- 16 Cutter, Charles A. : *Rules for a dictionary catalog*. 39–40. p.
- 17 Domanovszky Ákos : *A könyvtári címléírás irányelvei és a testületi szerző*. Budapest : Országos Könyvtári Tanács : Budapesti Egyetemi Könyvtár, 1959. 67. p.
- 18 *Cataloguing rules. Author and title entries*. Compiled by Committees of the ALA and of the LA [UK]. English ed. London : LA, 1908. XIV. p.
- 19 Vö. Roloff, Heinrich : *Die Katalogisierung*. In: *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Bd. 2. 2. Aufl. Wiesbaden : Harrassowitz, 1961. 274. p.
- 20 Vö. Domanovszky Ákos : *A könyvtári címléírás irányelvei és a testületi szerző*. 51. p. Domanovszky írása az 1952-es magyar szabványra vonatkozik, de állításai ebben a tekintetben érvényesek az 1944-es szabályokra is.
- 21 Verona, Eva : *A historical approach to corporate entries*. = *Libri*, 1956. 27–28. p.
- 22 *Az Országos Könyvtári Központ munkaterve az 1950-es évre*. 2. p. MOL, Fond XIX–I–20.
- 23 *A Központi Címjegyzék katalogizálási szabályai*. Budapest, OKK, 1950. 17. p. 31. pont.
- 24 Domanovszky Ákos : *A címléírasi szabályok ésszerűsítéséről*. = *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei*. 1970. Budapest : Egyetemi Könyvtár, 1971. 11–12. p., illetve Taube, Mortimer : *The cataloging of publications of corporate authors*. = *The Library Quarterly*, 1950. 11. p.

**Pogányné Rózsa Gabriella**